

והפכתי אבלם לששון

- א. מבוא
מנהגי אבילות
ב. מהר"ל
ההעדר קודם להווייה
ג. שפת אמת
בכות ושירות
ההתגלות שבאבילות
המחול והאבל
ד. סיכום - בין המהר"ל והשפת אמת

א. מבוא

מגילת איכה היא מגילת קינות. פרקי הקינות שבה דומים בתוכן שלהם לפרקי נבואה בירמיהו, הם מתארים את השבר של החורבן והגלות שבעקבותיו. יוצא דופן הוא פרק ג' באיכה. בתוכנו, הוא איננו רק מגילת קינה, אלא יש בו התבוננות על המשמעות של החורבן והאבל - האדם בוחן בו את העמידה שלו לפני ה' במצב של סילוק שכינה ושל שילוח מעל פני ה'. פרק זה דומה בתוכנו דוקא לספר איוב, ולא לנבואות הצופות את החורבן. השוני התוכני שבין פרק זה לשאר פרקי הקינות מתבטא גם במבנה הספרותי השונה שלו¹. בחלק מקהילות ישראל נוהגים גם לקרואו בטעמים שונים מטעמי איכה הרגילים. הפסוקים העומדים במוקדו של הפרק הם פסוקים כב - כד (המתחילים באות ח'), פסוקים אלו מהווים נקודת מפנה משמעותית. עד פסוקים אלו מתאר המקונן את הפנים הזועפות שמראה לו הקב"ה [ח - יב]:

1. בעוד שכל הפרקים בנויים כאקרוסטיכון אלפא - ביתי, פרק ג' בנוי באקרוסטיכון אלפא-ביתי משולש. פרק ה' שונה מבחינת המבנה שלו, והדבר קשור לאופיו המיוחד מבחינה עניינית.

גם כי אֶזְעַק וְאֶשׁוּעַ שְׁתֵּם תִּפְלְתִי... דָּב אַרְבֵּי הוּא לִי אֶרֶי בְּמִסְתָּרִים... דָּרָךְ
קִשְׁתּוֹ וַיִּצְיַבְנִי כַּמְטָרָא לַחֵץ...

המסקנה המתבקשת מהיחס שמגלה הקב"ה כלפי המקונן הוא [יח]:

וְאָמַר אֶבְדַּד נִצְחִי וְתוֹחֲלֵתִי מֵה'.

פתאום מתעורר האדם ומכריז כי יש משהו הנותן תקווה לאדם שגורש מעל פני ה',
ומאפשר לו לפנות אליו ולהתפלל [כא - כד]:

זֹאת אֶשׁיב אֵל לִבִּי עַל כֵּן אוֹחִיל.
חֲסִדֵי ה' כִּי לֹא תִמְנֹנֵנִי כִּי לֹא כָלוּ רַחֲמָיו.
חֲדָשִׁים לְבָקָרִים רַבָּה אֶמְוִנְתֶּךָ.
חֲלָקֵי ה' אֶמְרָה נִפְשִׁי עַל כֵּן אוֹחִיל לוֹ.

החל מפסוקים אלו משתנה מגמת הפרק. הפרק עובר לעסוק במידת האמת של
הקב"ה, המעניש בצדק וביושר, ובביטחון שיש בכוחה של התפילה לשנות את רוע
הגזירה ולהשיב את המצב לקדמותו [מ - נ]:

נִחַפְּשָׁה דְרָכֵינוּ וְנִחַקְרָה וְנִשׁוּבָה עַד ה'. נִשְׂא לִבְבְּנוּ אֵל כַּפָּיִם אֵל א - ל
בְּשָׂמִים... עֵינֵי נִגְרָה וְלֹא תִדְמָה מֵאֵין הַפְּגוֹת. עַד יִשְׁקִיף וַיֵּרָא ה' מִשָּׁמַיִם...

פסוקי המפתח מלמדים על הקשר העמוק שבין הקב"ה והאדם, וכנסת ישראל
בכלל, שאינו ניתק אף כשנראה כלפי חוץ כי הקב"ה שילח את ישראל מפניו. האדם
בטוח ברחמי ה', ומאמין באמונה שלמה בישועתו כיון ש"חלקי ה' אמרה נפשי".
המדרש על פסוק זה מביא [מדרש איכה, פרשה ג', ח]:

"חלקי ה' אמרה נפשי": רבי אבהו בשם רבי יוחנן אמר: למלך שנכנס
למדינה והיו עמו דוכסין ואיפרכין ואיסטרטילוטין, והיו גדולי מדינה
יושבים באמצע המדינה. חד אמר אנא נסיב (תופס) דוכסין לגבי. וחד אמר:
אנא נסיב איפרכין לגבי. וחד אמר אנא נסיב איסטרטילוטין לגבי. היה פקח
אחד לשם, אמר: אנא נסיב למלכא, דכולא מתחלפים ומלכא אינו מתחלף.
כן עובדי כוכבים; מהן עובדין לחמה, ומהן עובדין ללבנה, ומהן עובדין לעץ
ואבן, אבל ישראל אינן עובדין אלא להקב"ה. הדא הוא דכתיב: "חלקי ה'

אמרה נפשי" - שאני מיחד אותו שתי פעמים בכל יום, ואומר [דברים ו'] : "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד".

האדם חש בתוכיות נפשו כי הוא קשור רק לקב"ה, ואליו הוא מייחל ומצפה. הכרה זו היא המפתח לשינוי התודעתי שבהמשך הפרק, שהרי אם הוא קשור לקב"ה בעבודות בל ינותקו, הכרחי שיש לעונש תכלית, והקב"ה ישוב ויפנה אליו ולא יטשהו.

הכרה זו היא תולדה של החלק הראשון של הפרק. באופן נעלם דוקא המציאות של הסתרת הפנים, שבה נדמה כי עזב ה' את עמו - היא שמובילה להכרה כי אי אפשר להפריד בין הדבקים ואין בכוחה של שום מציאות לנתק את ישראל מהקב"ה. בעקבות פסוקים אלו, מגמת הפרק משתנה: הביטחון בה', בצדקת משפטו ובישועתו - הם העומדים במרכז הפסוקים. ממהלך הפרק עולה כי באופן כל שהוא דוקא כשהמציאות החיצונית מעידה על ניתוק, יש מקום לתפילה ולצפיית ישועה [נד-נ]:

צפו מים על ראשי אִמְרָתִי נִגְזְרָתִי. קְרָאתִי שְׁמָךְ ה' מְבוֹרַת תְּחִיתוֹת. קוֹלִי שְׁמַעַת אֶל תַּעֲלָם אֶזְנֶךָ לְרוֹחִתִי לְשׁוֹעָתִי.

מנהגי אבילות

באופן תמציתי בא הדבר לידי ביטוי ביחס למנהגי האבילות שבימי בין המצרים ובתשעה באב. מנהגים אלו מבטאים את התחושה הכואבת של הנתק, של הפרידה. הראשונים דנו במשמעותם של ד' התעניות שנקבעו לזכרון על החורבן. הרמב"ם [הלכות תעניות ה', א] כותב כי עניין הצומות הוא תפילה וזעקה, התעוררות לתשובה. הר"ן לעומתו, כותב כי ענין התעניות הוא לבטא את האבל על החורבן. באופן פשוט מנהגי ימי בין המצרים ותשעה באב בפרט, קשורים בודאי להלכות אבילות [תענית ל' ע"א]: "ת"ר כל מצוות הנהגות באבל נוהגות בט' באב". האבילות שונה במהותה מהתשובה. תשובה קשורה לתפילה, אדם פורש ידיו כלפי מעלה ופונה אל ה'. באבילות, אדם מתכנס אל תוך עצמו ומרכין את ראשו. אבילות היא תגובה אנושית טבעית לאסון, הלכות האבילות נועדו רק למסד את התגובה הזו באופן ראוי ולהעמיד אותה על מקומה הנכון. בעוד שהתשובה היא ביטוי לאקטיביות של האדם, לכוחות ההתרוממות והשינוי שלו, האבילות היא מצב פאסיבי - אבל אסור בעשיית מלאכה ובתענוגות החיים.

כשאנו אבלים על החורבן אנו מכירים באבדן שאין לו תחליף - השראת השכינה בתוכנו.

אלא, שבד בבד עם ביטויי האובדן, מנהגי האבילות גם מלמדים על הקישור העמוק שלנו לקב"ה, על האפשרות לתשובה, וממילא על הביטחון בישועה השלמה². בתוך חשכת הגלות הארוכה התייחסו לעניין זה כמה מגדולי ישראל. כל אחד בדרכו ביאר כיצד מתוך מנהגי האבילות מתגלה כי "חלקי ה' אמרה נפשי". ננסה לראות שני הסברים המבארים באופנים שונים את התנוצצות התשובה מתוך האבילות, מתוך הבנה עמוקה של מציאות האבילות.

ב. מהר"ל

לאורך ספרו **נצח ישראל** מפתח המהר"ל מהלך ארוך של הסברת ערכה ומשמעותה של הגלות, ומתוך כך מבאר את שלבי הגאולה השונים. בפרק כ"ג מתייחס המהר"ל לאבילות על החורבן:

התבאר לך כי חורבן בית המקדש הוא חסרון העולם לתחתונים ולעליונים, ולכך צריך שיהיה הנהגת האדם על ענין זה כפי שהוא ענין העולם, ויהיה נוהג באבילות על דבר זה. וכאשר יש אבילות על ירושלים, ובזה נראה כי יש הפסד וחסרון בעולם, ולכך הוא חוזר אל הסדר. וזה שכתוב [ישעיה ס"ג, י]: "שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה", רוצה לומר כי המתאבלים עליה בשביל החסרון שהגיע לעולם הזה, ועל זה הוא מתאבל. וכבר התבאר שכל דבר שיש בו שנוי, כמו זה, הוא חוזר אל הסדר, לכך "שישו אתה משוש כל המתאבלים". אבל אם אינם מתאבלים, וכאילו לא היה כאן חסרון, וכאשר אין כאן חסרון אין כאן חזרה.

2. הדבר קשור אולי להקבלה ההלכתית הקיימת בין שבעת ימי האבל לשבעת ימי המשתה של חתן וכלה. על אף שמצבים אלו הפכיים, הדרך לציין אותם מקבילה באופן כלשהו. כנראה, גם האבל עצמו מהווה ברובד עמוק סוג של התקשרות, סוג של חיבור בין הנפטר לקרוביו. זהו הבסיס לדמיון לשמחת הנישואין - שמחת ההתקשרות השלמה שבין החתן והכלה (על פי דברים ששמעתי מהרב מיכאל אברהם).

בהמשך הפרק מבאר שוב המהר"ל באופן דומה :

וקאמר [ב"ב ס' ע"ב] כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה. כבר אמרנו לך שהחסר הוא שמתהוה ומקבל הויה, והדבר שהוא שלם אין עומד לקבל הויה, כאשר הוא שלם קודם זה, ואיך יתהוה. ודבר זה ענין ברור מאוד, ונתבאר גם כן בחבור הזה. והמתאבל על ירושלים, והרי הוא חסר בשביל ירושלים, ובשביל שמתאבל זוכה לראות בנחמתה. כי החסר הוא ראוי אל קבלת ההויה, כי ההעדר הוא סבת ההויה, ודבר זה ידוע. אבל מי שאינו מתאבל על ירושלים, והנה הוא כאילו הוא שלם, וכבר אמרנו כי השלם לא יתהוה, ולכך אין רואה בנחמות ציון. ודבר זה ברור מאד למי שמבין דבר זה. והרי התבאר לך כי לפי מדת האמת והיושר ראוי היה שנחסר עצמינו בשביל חורבן קדשינו ותפארתנו, רק כי אין הגזירה חלה על דבר שאין הצבור יכול לעמוד [שם].

המהר"ל מסביר כי מנהגי האבילות הם ביטוי להעדר שבו שרויה המציאות. רק מתוך ההעדר יכולה להיבנות הויה חדשה. קומה חדשה יכולה להיבנות רק מתוך צפיה, מתוך חיסרון המזמין את מילוי. תשובה תמיד מובנת רק על רקע השאלה שקדמה לה, כמה ששגור בפינו כי הבנת השאלה היא כבר 'חצי תשובה'. ככל שהחיסרון הנפשי עמוק יותר, ככל שיש כמיהה עמוקה יותר להשלמה, כך ערך הדבר הנבנה הוא גבוה יותר. החשיבות של החיסרון הוא מצד ההויה שבאה לאחוריו. בראייה לאחור אנו מבינים כי השלב בו שרתה מבוכה של חיפוש אמיתי וכן, היה חיוני כדי שהתשובה תקבל את משמעותה המלאה. כמו בנפש הפרטית, כך גם בתהליכים רוחניים במציאות. ההעדר חיוני בתהליך הכללי כדי שההויה תופיע במלוא תפארתה. המהר"ל איננו עוסק בצורך המחייב את ההעדר, אלא מסביר כי זהו חוק המציאות, שאי אפשר לגאולה להתפתח בלעדיו³. מה שאנו קולטים בתוכנו כתהליך נפשי של חיסרון והשלמה, מופיע

3. כותב בעל ה**נתיבות שלום** [99 במדבר, בענין בין המצרים, עמוד קצ"ג]:

והנה ענין ג' השבועות של בין המצרים הוא על דרך הכלל הידוע בזריעה, שקודם כל צמיחה מחודשת יש בחינת העדר, שכדי להצמיח צריך גרעין הזרע להרקב לגמרי עד שלא תשאר בו כי אם קוסטא דחיותא ואז והוא מתחיל להצמיח מחדש. על דרך זו כל שנה ושנה בחיי עם ישראל מעת חורבן בית המקדש, ג' שבועות אלו המה בבחינת העדר הקודם

במציאות כחוק מחוייב, שאינו נתון לשינוי או ליישום בדרך אחרת. בפרק כ"ו מבאר המהר"ל כי זהו חוק הקבוע בבריאה מששת ימי בראשית - קודם הופעת האור מחוייב היה העדר של תוהו ובוהו. המציאות בנויה באופן כזה, שהגאולה תופיע במלוא הדרה, ולשם כך נדרשת 'עבודת תשתית' של העדר מוחלט. מנהגי האבילות בעצם נותנים למציאות הקבועה הזו ביטוי בתחושה הנפשית שלנו. אנו נדרשים לחיות באופן שמבטא את החיסרון, כדי שתהליך הגאולה שיתרחש במציאות יתן בנו את אותותיו באופן מלא.

ההעדר קודם להווייה

בפרק כ"ו מפתח המהר"ל יותר את ההסבר של קדימת ההעדר להווייה:

ובזה יתורץ שאלה גדולה מאוד, מאחר כי הוא יתברך ויתעלה 'אלקי עולם' נקרא, ואיך אפשר לומר כן, מאחר כי בית המקדש הוא עיקר פאר העולם, אם כן לא היה ראוי שיהיה שמו יתברך נקרא על העולם לומר 'אלקי עולם', כאשר בית המקדש חרב בעונינו. אבל מפני כי כל הויה יוקדם לה העדר, ואם כן העדר בית המקדש הוא סיבת הווייתו, וכאילו כבר התחיל הוויית בית המקדש. ולפיכך כמו שהלילה והיום הוא אחד, בעבור שהלילה הוא שייך ליום, מפני כי העדר הוא סבת הווייתו, וכן חורבן בית המקדש סבת הויתו. ולכך רמז הכתוב חורבן בית המקדש בהתחלת בריאתו של עולם, כי מזה יש ללמוד כי אף חורבן בית המקדש - כיון שהוא סבת הווייתו - נכנס בגדר הויה, ולכך נקרא 'אלקי עולם'.

כלומר, הקב"ה קשור למציאות גם בעת סילוק השכינה, מכיוון שגם החורבן הוא מרכיב בהצמחת הגאולה. הקשר של סיבה ותוצאה שבין הגלות והגאולה, הוא

לצמיחה של השנה החדשה, שלאחר תשעה באב כאשר מגיע לשיא של ההעדר מתחלת צמיחה חדשה. וכמה דאת אמר בעבודת ישראל מהרה"ק מקוז'ניץ זי"ע שמיד אחר ט' באב, בעשירי באב, מתחיל בניין המלכות...

וכתב שם שביום תשעה באב עצמו אחר חצות היום מתחילים לירד האורות של ראש השנה. והינו כמבואר, שג' שבועות אלו הם בחינת העדר ורקבון שלאחריהם מתחלת הצמיחה החדשה, בנין המלכות והאורות השנה החדשה.

הערת העורך: פסקה זו מובאת ומבוארת גם במאמרו של **אלקנה שולו** בגיליון זה.

המחבר את שניהם לתהליך אחד, וממילא שמו של הקב"ה נקרא על התהליך כולו, על כל מרכיביו, גם על אלו שנראה לעינינו כאילו אין הוא מצוי בהם. אמנם יש הבדל בין המרכיבים השונים של התהליך. אינו דומה דור שזוכה שהתגלות השכינה מופיעה בו באופן ממשית דרך בית המקדש, לדור שהשכינה מופיעה בו רק באופן של מחוללת הסיבות, מכינה את הרקע ההכרחי לדור של התגלות ממשית:

רק כי אין בית המקדש נמצא בדורותינו על זה יש להתאונן, ואל הדור אשר אין בית המקדש נמצא אליהם הוא החסרון, ולהם נגלה השם יתברך כמו שראוי להיות נגלה להם, כמו שהתבאר למעלה.

מדברי המהר"ל מתבאר כי מנהגי האבילות המביעים את השבר המוחלט של חוסר המציאות שבגלות, בעצם נושאים בתוכם ביטחון עמוק בגאולה. בתוך מנהגי האבילות צפונה דביקות בקב"ה, אמונה כי הוא מחולל ההיסטוריה, ממית ומחייה, מוחץ כדי להמציא מתוך כך רפואה. כשאדם מתאבל על ירושלים הוא נקשר למהלך אלוקי אדיר, וככל שהוא שקוע יותר באבלו, בתחושת חוסר המציאות, הוא מתקשר יותר ויותר למהלך הזה. ביכולתו של אדם לבחור אם לקשר את התהליכים הנפשיים שהוא חווה בתוכו למה שמתרחש באופן עמוק בהוויה, או שלא לחסר את נפשו וגופו, וממילא לחיות כאבר מדולדל וקטוע מהמציאות כולה. מי שבחר לחסר את עצמו, מקשר את עצמו בכך ליד ה' הפועלת בהוויה, הוא פועל עם א-ל בתהליכי ההיסטוריה, וממילא מובטח לו כי בבוא היום יזכה ויראה בנחמת ירושלים. עולה מדברי המהר"ל כי האבילות איננה רק מצב המתחולל בנפשו של אדם פנימה, אלא היא מציאות מטא - פיזית של כוחות אדירים הקיימים בהוויה. מנהגי האבילות הם רק ביטוי למגמה האלוקית שראשיתה בסדר העולם ובחוקיו הרוחניים.

אנו, בדור של התנוצצות אור הישועה, רגילים לחשוב על מושגי 'לפעול עם א - ל' ו'סייעתא לשמיא' במובן של פעולה ממשית המקדמת את הגאולה: יישוב הארץ, הגנת המדינה וכד'. זוהי ההנהגה המתאימה לימים בהם יד ה' מקדמת את תהליכי הגאולה באופן נראה וממשי. יחד עם זאת, מנהגי האבילות משקפים את ההעדר המוחלט, שגם הוא בעצם ביטוי לנוכחות האלוקית בעולם, כיון שהוא קודם בהכרח לבנייה המחודשת. חז"ל למדים משלושת השבועות שבשיר השירים שאל להם לישראל לעלות לארצם ולמרוד באומות לפני שישמע קול התור. הקב"ה - הוא

שעתיד לגואלם, ועל ישראל להתפלל ולייחל לגאולה המובטחת. בגלות, אלו הצדדים שהיו צריכים להתבטא באופן מלא. שלושת השבועות מנעו מאיתנו את חזרתנו, וממילא התהליך הרוחני חייב אבילות מוחלטת, העדר מוחלט⁴. דוקא אופן התנהגות כזה הוא ששיקף את יד ה' הפועלת בהווה וגילה מתוכה את אורו של משיח. בימים של אתחלתא דגאולה שני הצדדים קיימים זה לצד זה, והם מהווים ביטויים מעשיים של הגאולה לצד האבילות על החורבן המתמשך⁵.

דרך דברי המהר"ל נחשף כי באמצעות מנהגי האבילות יכול אדם לדבק עצמו בקב"ה, אם הוא חווה את האבילות כחלק מהמהלך האלוקי הכולל, ומבין כי זהו השלב שהוטל עליו למלא במהלך עליון זה. מובטח לאבלי ציון כי בשכר ההתאבלות עליה, עוד יזכו לשוב בשמחתה.

ג. שפת אמת

השפת אמת מתייחס בכמה מקומות למשמעותם של מנהגי האבילות. מדבריו עולה כי קיימת דביקות אלוקית באבילות על החורבן עצמה, ולא רק בהכרה שהיא חלק ממהלך היסטורי מחוייב. לעומת המהר"ל, אצלו הדביקות שבאבילות מושגת מתוך הבנה כי ההעדר קודם בהכרח להווה, אצל השפת אמת האבילות עצמה היא בעלת ערך של דביקות. נעיין בדברי השפת אמת בדרשתו ל"שבת חזון" [פרשת דברים, תרמ"ז]:

במדרש איכה ישבה בדד. "מושיב יחידים ביתה כו" - קודם שנגאלו בני ישראל היו הם יחידים והשכינה יחידה וכשנגאלו נעשו הומיניא אחת, וכשגלו חזרו כל אחד יחיד, ע"ש בפתחתא.

4. בשיעור הכללי על מצוות ירושת ארץ ישראל (במסגרת לימוד פרק יש נוחליו, קיץ תשס"ב) מו"ר הרב **בלומנצווייג** ביאר כי מצוות ישוב הארץ בזמנה, ופחד השבועות בזמנו, הם ביטויים שונים לאותה המצוה הכללית - להתנהג באופן שהמציאות הרוחנית מחייבת, כל זמן לפי ההופעה המיוחדת לו.

5. הדברים מתבטאים יפה בגישתו של הרב **אבינר** לעלייה להר הבית בזמנינו (בשם הרב צבי יהודה זצ"ל). לעומת החובה לפעול לקוממיות האומה ויישוב ארץ ישראל, לגבי הר הבית סובר הרב אבינר כי החובה היא לייחל ולצפות לבניין המקדש בפאסיביות מוחלטת. אמנם יש חולקים על ההנהגה המעשית הנכונה בפועל, אך ההבדל בין יחסנו לארץ ישראל ובין יחסנו למקום המקדש משקף את מורכבות התקופה של איילת השחר המפציעה.

המדרש המצוטט מבטא באופן פשוט את ההבדל התהומי שבין הגלות והגאולה, מבחינת הקשר שבין הקב"ה וכנסת ישראל. על רקע המשך הדברים, נראה שהשפת אמת מבין כי המדרש רומז שקיים שורש אחד ממנו מתפצלים שני המצבים, של החיבור והפירוד. העובדה שיש תנועה מתמדת בין שני הקטבים הללו מלמדת כי שניהם מצויים על ציר משותף, יש משהו שורשי יותר המתגלה הן בגלות והן בגאולה.

והענין הוא כי מגלת איכה היא גם כן מכלל התורה. וגם זה עדות על בני ישראל כי הם עתה פלג גופא.

התורה היא עדות על הקשר בין ישראל והקב"ה. עצם המושג 'תורה' פירושו הוראה, התגלות אלוקית המורה לישראל את דרכם. באופן מפורט יותר, סיפור התורה הוא סיפור יצירת הקשר בין ישראל והקב"ה; למן אברהם אבינו, דרך יציאת מצרים ועד שערי ארץ ישראל, אשר תמיד עיני ה' אלוקיך בה. על רקע זה עולה המחשבה כי מגילת איכה אינה חלק מכלל התורה, אין היא מעידה על הקשר אלא על הניתוק, על כך שעזב ה' את הארץ. כמשל, בתשעה באב אסור ללמוד תורה (שולחן ערוך אורח חיים

תקנ"ד, א).

באופן כללי, מנהגי האבילות משדרים טראומה לאומית, הכרה בטוטאליות של המציאות האומללה, שלא נראית בת שינוי ושיקום. השפת אמת קובע כי גם מציאות זו היא עדות על כנסת ישראל כי היא קשורה לאלוקות כאבר הנכלל בגוף השלם. כלומר, גם למנהגי האבילות יש משמעות של תפילה, של כמיהה לתיקון.

ובאמת אין לנו מציאות בגלות בחסרון ארץ ישראל ובית המקדש. וזהו שכתוב: "איכה ישבה", כי כך צריך להיות בכל איש ישראל, שלא ימצא לו מקום כלל בגלות. ובכלל ישראל וודאי כך הוא.

כך צריכה להיות העמידה של יהודי בגלות, כתלוש מן המציאות, כמצוי בחלום בלהות שאינו שייך לסדר הנורמלי של הדברים. הקריעה מן השכינה היא משהו ממשי שבעקבותיו המציאות כולה הונחתה ממעלתה וממדרגתה הנורמלית. מצד המצב הקיים, הנראה לעיניים, מצויים אנו בשבר מוחלט.

בכות ושירות

וזהו שכתוב: "מוציא אסירים בכושרות", דרשו חז"ל בכות ושירות ע"ש. וכמו כן, בחיבורן של בני ישראל עם השכינה, שהגם שאנו בגלות והחיבור נפסק, מכל מקום עדות היא מצד הבכיה כמו שהיה בזמן המקדש מצד השירה. וזהו שכתוב: "נהפך לאבל מחולנו" כמו שכתבתי במקום אחר, שיש עבודה עתה מצד התשוקה ורוב אבלות, כמו שהיה אז בשמחה ובמחולות. וזה היא מגלת איכה, כמו מגלת שיר השירים. זה בכות וזה שירות. כמו שהוא בזיווגים שלמטה בכושרות.

הבכיה היא עדות על דביקות בקב"ה, כמו השירה. שירה היא ביטוי ממשי של קשר, הפורץ מתוככי נפשו של האדם ומוצא לו ביטוי בקול רם ובהיר. הבכי גם כן מעיד על קשר - געגוע, כמיהה וצפייה, תחושה עמוקה של חיסרון. סיטואציה של חתן הרוקד לפני כלתו ביום חתונתם בודאי מלמדת על האהבה השוררת ביניהם, אהבה זו מתגלית בבחינת 'שירה'. ננסה לדמיין את אותה הכלה, כשהיא מצרה על בעלה שנאלץ לנסוע לדרך רחוקה, והיא יושבת בודדה בעגינותה וממתינה לו. הניחוחות המלווים את המצבים השונים הללו הם ודאי שונים מאד, עד שקשה למצוא חוט מקשר בין שתי הסיטואציות. אלא, שאהבתם של בני הזוג מתבטאת לא רק דרך הריקוד המשותף אלא גם דרך הבכי העמוק של הכלה הבודדה. חוסר הצלחתה לחיות את חייה באופן נורמלי ללא אהובה הוא אופן ביטוי נוסף של האהבה העמוקה שבין בני הזוג - "זה בכות וזה בשירות".

כשאנו מתאבלים וכואבים על החורבן, אנו מבטאים שלא יתכן ניתוק בין הקב"ה וכנסת ישראל, שהגלות אינה מציאות טבעית שניתן להשלים איתה.

הדביקות בקב"ה מתבטאת באבילות. ממילא, ככל שאדם אבל יותר, ככל שהוא הופך את תחושת החיסרון והכמיהה למעצבת את אורח חייו, הוא מעמיק את הקישור שלו לקב"ה.

"נהפך לאבל מחולנו" - המחול, הביטוי לדביקות שלנו בקב"ה, נהפך לאבל. כעת אותה המציאות העמוקה מתבטאת דוקא דרך האבל, וממילא זוהי העבודה המוטלת על כל יהודי.

במילים ברורות יותר כותב השפת אמת בדרשתו על חנוכה [תרמ"ד, ד"ה בענין]:

וכמו כן עתה בגלות כפי מה שמצטערין ומתאוננין על חסרון בית המקדש, כך זוכין למצוא איזה הארה מבית המקדש, וזה רמז הפסוק: "נהפך לאבל מחולינו". פירוש כל מה שהיו משיגין אז על ידי השמחה ומחולות זוכין עתה על ידי האבילות על חורבן המקדש.

"מה שהיו משיגין" הוא עצם הדביקות האלוקית. הרעיון הטהור הזה מקבל את הביטוי שלו במציאות באופנים שונים, ואפילו הפוכים. זו ההארה מבית המקדש, שמאירה ללא קשר לקיומו הממשי של הבית.

ההתגלות שבאבילות

בדברי השפת אמת המושג 'ההעדר קודם להווייה' מקבל משמעות קצת שונה מאשר במהר"ל.

בדברי המהר"ל הודגש כי יש כאן חוק טבע קבוע, הנוגע לסדרי העולם הרוחניים והממשיים. התהליך שבאדם הוא רק ביטוי למתרחש בהווייה כולה, כחלק ממנה. בדברי השפת אמת מחודדת המשמעות הנפשית של צמיחת ההווייה מתוך ההעדר. הדביקות שבאבילות מוסברת יותר כתהליך נפשי המתחולל בתוך האדם פנימה. בנוסף, תכליתו של ההעדר אינה אלא לשמש כפתיח לבנייה המחודשת, בדומה לזרע הנרקב באדמה כדי שתתאפשר הצמיחה המיוחלת. בדברי השפת אמת ההעדר מקבל משמעות כשלעצמו, כסוג של ביטוי לקשר בין ישראל והקב"ה.

ניתן אולי להעמיק יותר בדברי השפת אמת. נראה שיש הופעה מסוימת של אהבה בבכי של הכלה, שאינה מתגלית בריקוד המשותף. הבכי הבא ממעמקי הנפש הוא ביטוי טהור יותר של עצם האישיות החצויה, מאשר הריקוד על רקע התופים ומאות המוזמנים המוחאים כפיים. כשרואים משהו משותף בנוי, עצם הבניין תופס את העין ומקשה להבחין בנפשות ההומות המרכיבות את הבניין. הבדידות של האשה מפגישה אותנו באופן חי יותר עם הנפש שמאחורי הזיווג המשותף, ובכך היא גם מאירה פן מסויים של אותה האהבה המופיעה בריקוד משותף. כלומר, ההעדר מגלה סוג של קישור לקב"ה ולכן גם הוא צריך להופיע כמציאות היסטורית.

המחול והאבל

מדבריו של השפת אמת עלולה להתפתח השלמה עם החורבן, חלילה. בעוד שבדבריו של המהר"ל ברור כי כל הערך של האבילות הוא מצד האדרת הגאולה הצפויה

לאחריה, הרי שבשפת אמת יש לאבילות ערך עצמאי לכאורה של דביקות בקב"ה. אם הדביקות בקב"ה אכן יכולה להתבטא דרך הגאולה ודרך החורבן, ויש אולי אפילו מעלה יתירה בתחושת החיסרון על פני השמחה שבחיבור - יש משהו שחסר ביצועה השלמה אליה אנו מתפללים ומייחלים...

תלמידיו של ר' יהודה אריה לייב ודאי שקדו על הבנת דבריו בשטיבל ההומה שבגור. ניתן לדמיין את התלמידים חוזרים ומתווכחים ביניהם על כוונתו המדויקת של האדמו"ר, שדבריו המאירים הותירו אותם נבוכים. אולי זה מה שהוביל את השפת אמת להשלים את דרשתו על "נהפך לאבל מחולנו" כחודשיים מאוחר יותר, בדרשתו לשבת שקלים באותה השנה [תרמ"ד, ד"ה איתא בגמרא]:

איתא בגמרא: "כשם משנכנס אב ממעטין בשמחה כך משנכנס אדר מרבין בשמחה". פרשנו כפי מה שממעטין בשמחה באב, כך מרבין בשמחה באדר, כדכתיב: "שישו אתה משוש כל המתאבלים", וכתוב: "נהפך לאבל מחולינו". פרשנו כי מה שהיו יכולין להשיג בזמן המקדש בכח השמחה, משיגין עתה על ידי אבילות. ועיקר השמחה באדר היה בהכנת השקלים לתרומת הלשכה, וכל העבודות וההכנות לבית המקדש הביאו שמחה. כמו שכתוב: "משוש כל הארץ", שמשם השמחה יוצאה לכל העולם. וגם עתה שאין לנו בפועל עבודת בית המקדש אבל הרצון והתשוקה צריכין למצוא גם עתה.

השפת אמת מבאר כי התשוקה והכמיהה אינם שייכים רק לתקופת הגלות. גם בזמן המקדש עיקר השמחה היה בשכלול המקדש, ברצון להעמיק יותר את הקשר לקב"ה, בבקשת האלוקות, ולא דוקא בריקוד המשותף של החיבור הקיים בפועל. אמנם בזמן הגאולה בקשת האלוקות אינה מלווה בבכי אלא דוקא בשמחה, זוהי צפייה וכמיהה מתוך מציאות של קשר המופיע ולא מתוך שבר של גלות. לעולם ממשיכה התפילה לראות עין בעין את הופעת ה' במבט בהיר יותר ויותר, אך אינה דומה תפילה זו כשסביבה שוררת חשיכה של מציאות לא נורמלית, לתפילה מתוך חוייה של השראת שכינה. הערך המהותי של הדביקות המתגלה בציפית הישועה, קיים גם בזמן הישועה עצמה, אך באופן נהדר ושלם הרבה יותר⁶.

6. במצב של גאולה, החיסרון והכמיהה להשלמתו אינם עוד סיבה לאבילות. הכמיהה להשלמה היא משהו מהותי בקיום האנושי, והיא שעומדת בבסיס הפנייה של האדם לקב"ה. האבילות

על רקע זה שוב לא ברור מהו הערך של מנהגי האבילות, מהו הביטוי העמוק שדוקא הם נושאים בתוכם. ממשיך השפת אמת ומסביר:

ויתכן לומר שעל ידי שחטאנו בעוד המקדש קיים ולא היה העבודה בשמחה ורצון שלם כראוי, לכן צריכין עתה לתקן ברצון ותשוקה בלי עבודה בפועל.

כלומר, הגלות מגלה באופן תמציתי את הערך הפנימי של הדביקות, המתבטאת במנהגי האבילות. נדרשת תקופה בה מבודד הערך הזה באמצעות השבר המוחלט, וכך הוא נבנה באופן מלא ושלם. רק לאחר מכן יכול פן זה להיות חלק אמיתי מהקומה השלמה של החיבור המלא בין כנסת ישראל והקב"ה. מדברי השפת אמת מתבאר כי ההעדר בונה אופן מיוחד של אהבת ה' בליבות בני ישראל, וכדי לפתח זאת הגלות היא מחוייבת והכרחית. יחד עם זאת, אין היא בעלת יתרון על פני הישועה העתידה, בה תופיע אהבת ה' באופן שלם הכולל את כל המעלות כולן. הרעיון שמלמד השפת אמת מכיל בתוכו מורכבות עמוקה. כשהאדם חש יותר ויותר שאין לו מציאות כלל, ששום דבר אינו יכול להתקיים בהעדר בית מקדש, הוא בונה בתוכו קישור פנימי לקב"ה, קישור שכל כולו רצון וכמיהה ללא ביטויים חיצוניים. כלומר, דוקא העמידה בשברון מוחלט בונה קומה חדשה⁷.

ד. סיכום - בין המהר"ל והשפת אמת

ראינו כיצד תפסו המהר"ל והשפת אמת את מנהגי האבילות, ואת היחס שבין הגלות והגאולה. המהר"ל מדבר על הקדימות המוכרחת של הגלות לגאולה, וממילא

היא תגובה על חיסרון טראומטי, שאינו חלק מהתוכנית המקורית. וככה הוא יוצר שבר, מציאות הרחוקה מהיעוד שלה. רצון ותשוקה הם מצבים לכתחילאיים, חלק מדמותו של האדם העומד מול הקב"ה, ודוקא מתוכם הוא ימצא את אושרו האמיתי ושמחתו השלמה.

7. אמנם, מי שמודע לערך המתגלה באבילות על החורבן, איננו מרגיש כי אין לו מציאות בגלות כלל, וממילא הוא מפקיע בזה את כל הערך של הדביקות המתגלה מתוך ההעדר המוחלט. הלימוד של הלכי הנפש השונים ומשמעותם לעבודת ה', עלול לפגוע ביכולת לחוש את הדברים באופן טבעי ופשוט ולאפשר להם לפעול את פעולתם העמוקה. לעתים נדמה כי כשאנו לומדים אמונה אנו מתבוננים בעצמנו כאילו היינו פסיכולוג הבוחן את נפשו היושבת על כורסת המטופל. התבוננות כזו איננה מאפשרת לתהליך פנימי להתרחש, כדי להופיע הוא זקוק למעטה החשאיות של הסוד הצפון בנפש פנימה. היכולת לשמור על כנות בעבודת ה' היא עצמה צריכה לימוד...

על הצורך להזדהות עם מנהגי האבילות, ולהבין שמתוך הזדהותו עם הגלות מאפשר היהודי את הופעת הגאולה. אדם כזה מתבונן על התפתחות ההיסטוריה כקו ארוך, בעל מגמה וכיוון. הוא מבין את תפקידו במסגרת המהלך הרוחני הארוך, ואת השליחות שהוטלה עליו - למלא את תפקידו בנאמנות ובמסירות.

השפת אמת מסביר כיצד האבילות עצמה מגלה אופן מיוחד של דביקות בקב"ה. בדבריו אנו מוצאים כי יש ערך עצמי לאבילות, לא רק כשלב שעל גביו ניתן לבנות את השלב ההיסטורי הבא. אמנם, ראינו בדבריו כי הערך שמגלה האבילות, הוא מרכיב מסוים ופרטי מעבודת ה' השלמה של האדם, המופיעה באופן מקיף וכולל בעת הגאולה. מדבריו של השפת אמת עולה הצורך לחפש בכל מצב ומצב את המפגש עם הקב"ה. גם במציאות הנראית לכאורה מרוחקת ואפילו סותרת את הדביקות האלוקית, יהודי מוצא משמעות המחייה את המציאות, ומגלה בתוכה פן מיוחד של פנייה ותפילה לקב"ה.

במבט פשוט אופיים של מנהגי האבילות אינו שלב בבניין אלא דוקא של הכרה בשבר הקיים כרגע, כמשהו סטטי וקבוע. המהר"ל והשפת אמת, כל אחד בדרכו הוא, לימדו כי בעומק, אבילות על החורבן מתגלה כמלמדת על עומק האהבה של הקב"ה וישראל. ממילא מנהגי האבילות נושאים בתוכם את הביטחון בחיבור המחודש בין הקב"ה וכנסת ישראל:

ציון כלילת יופי אהבה וחוץ תקשרי מאז ובך נקשרו נפשות חבריך.
הם השמחים לשלותך והכואבים על שוממתיך ובוכים על שבריך: ...

אשרי מחכה ויגיע ויראה עלות אורך ויבקעו עליו שחריך.
לראות בטובת בחיריך ולעלוז בשמחתך בשובך עלי קדמת נעוריך:

[ר' יהודה הלוי, ציון הלא תשאלין]